

**MOST SNP V BRATISLAVĚ
REALIZOVANÝ MEZI LÉTY 1968
AŽ 1973 PODĽA NÁVRHU JOZEFA
LACKA, LADISLAVA KUŠNÍRA,
IVANA SLAMEŇA A ARPÁDA
TESÁRA**

THE BRIDGE OF THE SLOVAK
NATIONAL UPRISING, REALIZED
BETWEEN THE YEARS 1968 AND
1973, DESIGNED BY JOZEF LACKO,
LADISLAV KUŠNÍR, IVAN SLAMEŇ
AND ARPÁD TESÁR

Zdroj Source: [http://www.plavidla.sk/
clanky/historia/46](http://www.plavidla.sk/clanky/historia/46)

Teorie a realita českého a slovenského urbanismu a územního plánování od roku 1945

Theory and reality of Czech and Slovak urban and spatial planning since 1945

Karel Maier, Jan Šlemr

Both the theory and practice of planning cities and landscapes were affected throughout the period from the end of World War II to the present by strict social, economic and institutional frameworks. Moreover, for the long forty years until 1989, the work of researchers and practitioners was under definite ideological control, despite variations in its degree.

The main issue of postwar Czechoslovak planning of cities and regions was its linkage with state economic planning on the national level to achieve economic recovery and growth. The discipline of planning gained great authority, and expectations from it were high among both experts and the general public. Architects who had been very active in discussions on the social and economic problems of cities and rural areas even before World War II spontaneously took up the role of planners. The topic of planning of cities, regions and the entire country was seen as a simple extension of architectural design on a massive scale.

The 1949 Act on Territorial Planning and Community Development legally defined “territorial planning” as “part of a single economic plan”. The economic hegemony of macroeconomic planning over the physical and technical conditions of the territory and its values was imposed as a permanent feature of the whole period of the planned economy in Czechoslovakia.

All investments were controlled by the State and as such subordinated to the policies of the Soviet bloc, with all architecture and planning activities assigned to the state-controlled Design Institutes. Housing construction was restricted to the regions designated for the development of heavy industry, and garrison sites to accommodate military officers. Urban developments from this period are characterized by the architectural style known as socialist realism, a bizarre attempt at a synthesis of romanticized historical elements with coarsely massed buildings, yet also employing surprisingly high-quality concepts of urban spaces.

The second half of the 1950s brought a recovery in urban planning theory and the practice of spatial planning. The Communist Party and the national government decided “to resolve the housing shortage” in accordance with socialist principles, where an equal living standard should be ensured for all, regardless of location in city or countryside. The size of the housing unit was adjusted to be adequate to household size, supplying equal access to basic civic facilities, connection to the technical infrastructure and availability of public transport. The “Comprehensive Housing Development (KBV)” scheme was introduced nationwide to accomplish these standards. In addition, a construction system to meet the need for massive quantities of dwellings became the object of extensive research.

In the end, housing estates with multi-family blocks made from set of precast reinforced concrete slabs were chosen as the solution. The construction site had to be large and flat, with simple rectangular volumes of the housing blocks to make the on-site assembling of the prefabs as simple as possible. The resulting uniformity of prefabricated houses and housing estates, which continued to be built throughout the next several decades, significantly changed the appearance of nearly all cities and towns across Czechoslovakia.

Throughout the 1960s, research had begun to focus on settlement policy. A modified version of the central-places theory of Walter Christaller from 1933 was used as the main inspiration. The Czechoslovak central-places system from 1967 established three levels of settlement centrality and their corresponding allotments of facilities and services. Conversely, the advantages offered to larger settlements with this system was offset by the deprivation of the ‘non-central’ settlements – small villages left without any services and even excluded from development.

One major breakthrough that significantly affected architecture and thus also planning, was the success of the Czechoslovak Pavilion at the 1958 World Exhibition in Brussels. With the surmounting of the ideological barriers of socialist realism, more fundamental architectural criticism became possible and opened a space for creative experiments. The political thaw enabled the implementation of the first and unique nationwide debate on housing, trying make use of public feedback for housing policy in the 1960s. Competitions were emerging for the design of entire “new towns” in major cities, e.g. Prague, Bratislava, Košice, Brno and Plzeň. However, plans for these new towns were implemented and executed in the straitjacket of the “normalisation” period after the 1968 Soviet occupation, and the final shape of the developments had little in common with the original concepts.

In spite of the different political conditions for urban planning, the methods used by the urban planning discipline and its basic doctrine were not notably different from the West. Belief in the power of technology and in rational expertise under the planners’ control was shared by both the West and East. In this regard, the paternalistic state-driven planning in Czechoslovakia diverged relatively little from contemporary Keynesian planning in Western Europe.

The gap between the proclaimed ambition of the state to ensure a good environment and housing as a part of it, and its practical inability to meet this obligation caused the first cracks in the monolith of its paternalistic allocation system. Besides state (‘communal’) housing, systems of cooperative and “individ-

ual" housing development was introduced, both also subsidized by the State but based on "self-help" construction, in essence through the grey economy. In particular, the quantity of informal construction of homes boomed in the 1970s, when housing construction became a means of pacifying the frustrated citizens. Statistically, the informal economy of the "self-help" housing construction realized during the 1970s' boom created greater volumes of completed built space than the state-controlled development of systemic blocks of flats at housing estates.

After the occupation of the country in 1968, the theory of urban planning was forcedly isolated from contacts with contemporary Western thinking. Mediocrity became the norm both in urban theory and practical planning, while any instances of innovative and progressive thought formed merely a positive deviation. The major shift in the planning paradigms of the 1970s and 1980s toward the social sciences, as well as inputs from neo-Marxism, neo-liberalism and postmodernism, found no reflection.

As such, neither planning theory nor practice were prepared for the societal and economic changes after the 1989 Velvet Revolution. In response to the discredited planning of the socialist period, there was a growing doubt as to whether any planning could be compatible with the self-regulatory market and/or individual rights and freedom. In this sense, Thatcherite Britain and its neo-liberal reforms, privatization, and deregulation were the major inspiration. It took about a decade before planning managed at least partially to stabilize and ceased to be the subject of doubt as to its reason for existence. Finally, Czech and Slovak spatial planning chose the path of gradual

steps toward redefining the role and goals of planning, while maintaining the continuity of its operations. Preparation for the accession of the two states to the EU played an important role for the benefit of planning.

Largely untouched by the big themes of worldwide urban debate of the last third of the 20th century and the 2000s, Czech urban planners in practice continue to address mostly technical and formal issues, without reflecting more strongly the social dimension of the planning discipline. Little attention is devoted to the formulation of a theoretical stance or to addressing of the many new issues related to the ongoing global changes by the city and the countryside, such as globalisation, ageing society and climate change. Without adequate theoretical discourse, any transfer of recent concepts from the more advanced EU countries, such as the participation of citizens in the planning process, the development of a polycentric compact city or a city of short distances, often turns into the reiteration of standardized catchwords, concealing the established practices behind the scene: top-down bureaucratic management, clientelism, and the continuation of monocentric, car-dependent and sprawled urban agglomerations.

A distinct profession of urban / spatial planner with a unique professional identity, professional doctrine and ethics has yet to develop in the Czech context. Planning has continually failed to cope with problems that people face in everyday life: chaotic suburbanization, public spaces devastated by automobile transport, or poor availability of facilities in the newly planned residential developments.

Výročí bývají příležitostí k bilancování. Časopis *Architektúra a urbanizmus*, nejstarší existující vědecký časopis věnující se těmto disciplínám nejen na Slovensku, ale i v dnes již bývalém Československu, slaví své padesáté výročí. Plánování měst, vesnic, ale i krajiny a regionů je činností, ve které se architekti-urbanisté tradičně uplatňují. Následující stať proto ve stručnosti rekapituluje vývoj tohoto plánování od konce II. světové války. S využitím dobových textů a na pozadí politických událostí porovnává dobová uvažování a teoretizování s realitou plánování a změn, které sídla a regiony prodělávaly. Text je periodizován do poválečného období, padesátých a šedesátých let, normalizačního dvacetiletí a spíše letmo se dotýká období od listopadu 1989.

Nová republika a nové plánování

Osvození v roce 1945 znamenalo znovonastolení právního prostředí platného před rokem 1938. Všeobecně ale bylo přijímáno, že nová republika se má odlišovat od té předválečné. Většina architektů a urbanistů byla přesvědčena o tom, že stát má plánovat a regulovat uspořádání sídel (tehdy se psalo „sídlíšť“) a krajiny: „Bylo by zajisté politováníhodnou prostomyslností, kdybychom věřili, že soudobý kapitalismus by byl schopný ohledů k přírodě, nemá-li ohledu ani k lidem.“¹

V oblasti výstavby a plánování měst a vesnic byly anachronismem naprosto neodpovídajícím požadavkům obnovené republiky stavební řády z 19. století, které již ve třicátých letech byly předmětem kritiky odborné veřejnosti. Urbanisté cítili příležitost uplatnit principy a koncepty, které vznikaly v odborných diskusích za První republiky, měly možnost dozrát během válečné přestávky ve stavební činnosti a nyní byly publikovány.

Obsáhlou kritiku a zároveň naznačení cesty k řešení obsahuje spis Emanuela Hrušky *Krajina a její soudobá urbanisace* z roku 1946. Ze spisu vyjímáme: „[N]evyhnutelná industrialisace téměř veškeré výroby a s tím spojená společenská přestavba a nivelisace s průvodními zjevy nového rozložení výroby po kraji a příslušné nové rozložení obyvatelstva, to vše znamená nepochybně nejhlubší zásah do struktury a života dosavadní kultivované krajiny. [...] Nejzjevnější rozklad

sledujeme v osídlení, jež přerůstá dosavadní sídliště a zachvacuje krajinu všemi sídelními formami jako zhoubná choroba [...] Chceme-li se tedy synteticky zabývat problémem osídlení, musíme poznat i všechny ostatní složky civilizační činnosti v krajině; a tak se urbanismus stává toliko jednou z mnoha složek plánování krajinného (prostorového)..“⁴²

Jakkoliv panovala všeobecná shoda na tom, že je třeba osídlení a jeho plánování v Československu postavit na jiných základech, nežli tomu bylo dosud, lze vysledovat odlišné myšlenkové proudy, jež měly být pro „nové plánování“ základem. Rostislav Švácha tyto proudy charakterizuje jako technokratické křídlo, reprezentované Jiřím Voženílkem a křídlo naturalistické, spojené s Ladislavem Žákem.³ Tato „křídla“ ale nelze chápat jako extrémny, které by ignorovaly opačný pohled: Jiří Voženílek vnímal problémy spojené s invazí zejména technických děl do krajiny a rozlišuje prostory, kde je ochrana přírodních hodnot prioritou: „Ochranářské hledisko, účelné a oprávněné pro kulturní a přírodní oblasti v omezeném rozsahu, nelze proto uplatnit pro celé životní prostory.“⁴ Naproti tomu i Ladislav Žák nahlížel hodnoty přírody a krajiny z antropocentrické pozice: „Dobré hospodaření s přírodní a obytnou hodnotou krajů [...], umísťovat a přemísťovat průmysl na místa s nižší a nejnižší přírodní a obytnou hodnotou.“⁵ Příroda a krajina tedy nejsou hodnoty samy o sobě, jak to lze zaznamenat v některých romantizujících pozicích v 19. století a na ně navazujícím hnutí Blut und Boden (Krev a půda), jímž se inspirovala i nacistická ideologie. Československou poválečnou doktrínou pro nové plánované uspořádání prostředí je „architektonický humanismus“, syntéza prostředí vytvářeného člověkem a pro člověka s přírodou: „...lidská díla technická jsou jen tehdy dobrá a dobře slouží společnosti a člověku, jsou-li v harmonii či v rovnováze s přírodou a s prostředím vůbec, jestliže životní prostředí jimi vytváření neslouží jen sobecky člověku, ale v harmonii s přírodou a nejen s přítomností, ale i minulostí a budoucností.“⁶

Hlavními tématy poválečného plánování měst a osídlení bylo propojení plánování měst a regionů s národohospodářským plánováním pro dosažení hospodářské obnovy a růstu. Hruška⁷ navrhuje čtyři formy plánování, jež by vnesly „pořádek a řád do veřejného života“: národní se složkou kulturní, společenskou a hospodářskou; prostorové, které syntetizuje složky národního plánování pro určitý územní celek; odborné pro jednotlivé úseky (odvětví); místní (urbanistické). Významnou úlohu mělo hrát „prostorové“ plánování regionů, podobně jako tomu bylo u inspirativních zdrojů, například rozvojových plánů Tennessee Valley Authority v USA třicátých let nebo soudobých plánů obnovy ve Francii. Cíl prostorového plánování popisuje Opletal: „Cílem jest účelné využití země a produktivních sil národa. Cesta k dosažení tohoto cíle může být spatřována ve velkorysém vyhrazení zájmových oblastí pro sídliště, zemědělství, průmyslovou výrobu, těžbu nerostných bohatství, přírodní zdroje energie, léčení a rekreaci a v koordinaci technických prostředků, zaručujících bezvadný chod všech funkcí ve správně využitém prostoru. Řešení zajisté závisí na politickém nazírání na otázky výrobní, společenské, hospodářské atd. Závisí tedy na zaměření státní politiky.“⁸ Plánování vůbec získalo velkou autoritu a očekávání od něj byla velká jak mezi odborníky, tak i v široké veřejnosti: „Plánování jako přijatý způsob organizace politického a hospodářského života mění podstatně skladbu řídicích sil státu. Politik, diplomat a stratég nemohou již hledat úspěch v dobře či méně dobře provozované metternichovské zábavě. K souhře nastupuje čtvrtý stav – plánující odborník. Budiž radostně pozdravena příčinná souvislost tohoto nástupu s nástupem čtvrtého stavu, dosahujícího konečně a neodvolatelně úplné společenské váhy.“⁹

Jaksi automaticky se k úloze plánovačů přihlásili architekti, tedy profese, která se již před druhou světovou válkou velmi aktivně zapojovala do diskusí o sociálních a ekonomických problémech měst a venkova. Téma plánování regionů i celého státu bylo vnímáno jako přirozené rozšíření architektonického záběru, jak uvádí Ladislav Machoň: „Zatímco dříve zasazoval architekt jednotlivou budovu do městské ulice a vytvářel její interiér a později začleňoval město uzavřené hradbami do krajiny, snaží se dnes zvládnout hospodářsky, kulturně i sociálně celé krajinné prostory s městy i vesnicemi a zapojit komplexy sídlišť a výrobních oblastí do přírodních útvarů tak, aby neporušil jejich charakter. K tomu jej opravňuje nejen jeho tvůrčí schopnost a úzký vztah k estetické stránce problému, ale i jeho organizační a technický smysl a správné chápání. Již způsob každodenní práce vypěstovává v architektovi syntetický smysl, jehož je třeba v široké změti potřeb a zájmů, které uplatňují jednotliví specialisté ve svých oborech. Proto najdeme architekta při práci plánovací – všude je v těsné spolupráci se všemi ostatními specialisty. Architekt-urbanista zasahuje do plánování již při opatřování podkladů ať již statistických neb jiných tím, že určuje jejich druh a rozsah a nakonec i vnější formu. Při vlastním zplánování prostorů bude nejplatnějším spolupracovníkem národohospodářů, sociologů i kulturních pracovníků a zasáhne i do činnosti normativní a legislativní při

utváření pravidel a způsobů provádění plánů. Při detailních plánech úzce spolupracuje s ostatními techniky, koordinuje je přímo a vytváří nakonec sám i vnější výraz osídlené krajiny.⁴¹⁰

Válečné události postihly Slovensko daleko více nežli Česká země a Slovensko se v obnoveném státě mělo stát rovnocenným partnerem do té doby podstatně ekonomicky vyspělejší a urbanizovanější Českou zemí. Bylo proto logické, že pozornost regionálního plánování se věnovala především industrializaci Slovenska. Pro posílení urbanistické a plánovací přípravy slovenských odborníků bylo v roce 1948 rozhodnuto vytvořit v Bratislavě odborné pracoviště pro výzkum a vzdělávání urbanistů. Pro nový Ústav stavby miest byl povolán z Brna Emanuel Hruška, již od počátku třicátých let výrazná osobnost československého urbanismu, spojovaná právě s komplexním plánováním regionů.

Již v tomto období se problematizuje vztah národohospodářského plánování představovaného dvouletkou k plánování sídel a krajiny. Citujeme Jiřího Voženilka: „Architekti jsou dnes vyzbrojeni znalostmi o správné vedení a dimenzování komunikací, rozdělení ploch v osídlení, diferenciaci čtvrtí, konfiguraci a hustotě zastavění, začlenění do krajiny. Tím spíše překvapuje, že všechny tyto rozsáhlé poznatky nenalezly soustavného naplnění v našem dvouletém plánu.“⁴¹¹ Praxi výstavby prvních poválečných let popisuje například Nový a Vorel: „Národní podniky dostaly plánovaný příděl na rok a začaly stavět tam, kde zde bylo zvykem. Na vlastních pozemcích, pokud možno v těsné blízkosti závodů. Vznikala torza sídlišť v polích, bez dopravních spojů, bez jakékoli vybavenosti, bez napojení na systém inženýrských sítí [...] Následně docházelo k urbanistickým rekonstrukcím několik let starého zastavění.“⁴¹² Zcela mimo pozornost urbanistů-plánovačů zůstal problém sídelní soustavy pohraničních oblastí v Českých zemích, která se po odsunu Němců redukovala spíše spontánně.

Padesátá léta

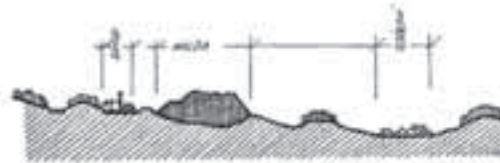
Tečkou za úsilím o „nové plánování“ a zároveň předělem k období podstatně odlišnému se stal zákon 280/1949 Sb., o územním plánování a výstavbě obcí. Zákon poprvé použil termín „územní plánování“, kterým překlenul spory o tom, jak se vůbec má jmenovat ono „nové plánování“, které mělo obsahovat plánování měst a jejich částí, vesnic, krajiny i celých regionů, a přitom by vedle tradiční problematiky urbanistické zahrnovalo i ekonomický a sociální rozvoj. Zákon zrušil celou plejádu předpisů, jež se na sebe do té doby vrstvy, počínaje stavebními řády z let 1883 až 1889 a stavebními statuty na Slovensku. Zavedl jednotnou systematiku nástrojů územního plánování – směrné a podrobné územní plány obcí a zastavovací plány, nezahrnul ale do ní nástroj pro plánování větších územních celků. Pořizovateli plánů byly ustanoveny obce, ale o pořízení rozhodovaly krajské národní výbory.

Klíčovým pro pochopení úlohy, kterou mělo územní plánování plnit, bylo základní ustanovení § 1, které uvádí: „Územní plánování obcí je součástí jednotného hospodářského plánu“. Nadřazenost příkládaná cílům ekonomického národohospodářského plánování nad fyzickými a technickými podmínkami území a jeho hodnotami, které měly být zastávány urbanisty-plánovači v územním plánování, se stala trvalým znakem celého období plánovaného hospodářství v Československu.

První polovina padesátých let znamenala návrat k „válečnému“ plánování let okupace a Slovenského štátu. Veškeré investice byly pod kontrolou státu a jeho začlenění do válečné mašinerie sovětského bloku. Směřovaly především do strategicky významného těžkého průmyslu, těžby a energetiky – zde se soustředily na budování kaskád vodních elektráren na Vltavě a Váhu. Přejít od hlubinné k povrchové těžbě hnědého uhlí a lignitu způsoboval velkoplošné devastace území, které zůstaly přinejmenším až do konce desetiletí bez jakékoli rekultivace. Největším nově založeným průmyslovým podnikem a zároveň příkladem naprostého podřízení územního plánování politickým a strategickým cílům je kombinát Huko, později Východoslovenské železiarne, dnes U. S. Steel Košice, založený v roce 1959. Realizace železáren a na ni navazující obrovská výstavba bytů v Košicích ale spadají až do šedesátých let.

Jakýmsi reliktem „naturalistického“ plánování se v první polovině padesátých let stal tzv. Stalinův plán přetvoření přírody.⁴¹³ Krajinářské úpravy měly za cíl zvýšit úrodnost půdy a její odolnost proti erozi a zabezpečit dostatek vody pro případ sucha. Řada výsadeb protierozní zeleně z počátku padesátých let vzápětí vzala zasně při následném scelování pozemků pro zemědělskou velkovýrobu.

Bytová výstavba následovala výrobní investice, takže územní plánování měst mělo praktický význam pouze v oblastech rozvoje těžkého průmyslu, tedy na Ostravsku, Kladensku, v Pováží, Plzni

Obr. 28. Devastace terénu haldou při hlubinné těžbě

Obr. 29. Asanovaný terén a upravenou haldou v záleží

ASANACE TERÉNU PO HLUBINNÉ TĚŽBĚ

REDEVELOPMENT OF LAND AFTER UNDERGROUND MINING

Zdroj Source: LORENC, Viktor:
Perspektiva a územní plánování. Praha,
Práce 1958

(Slovany, architekti F. Sammer, J. Hausner, od 1955), v zázemí uranových dolů na Příbrami (Březové Hory, Luboš Koreček, od 1955), v Ostrově nad Ohří a Horním Slavkově (Jaroslav Krauz, od 1954) apod. Vznikala i „nová města“ Poruba (Vladimír Meduna, od 1951), Nová Dubnica (Jiří Kroha, od 1951), Havířov (Vladimír Meduna, od 1952) a Nový Most (Jaroslav Pokorný, od 1954). Rozvoj zaznamenal i posádková místa, pokud zde bylo třeba ubytovat důstojníky armády. Z velkých měst se výstavba významněji dotkla pouze Bratislavy (internáty Mladá garda, architekt Emil Belluš, od 1951), posilována ale byla menší krajská města jako Jihlava, Prešov a Banská Bystrica (Fončorda-Úsvit, od 1952). Urbanistické celky z tohoto období se vyznačují nejen architekturou tzv. socialistického realismu („sorela“), podivným pokusem o syntézu romantizujících historických prvků s převážně jednoduchými tvary budov, ale také překvapivě kvalitními urbanistickými koncepty.

Veškerá projektová a plánovací činnost byla soustředěna do státem kontrolovaných projektových ústavů: nejprve celostátního Stavoprojektu zakládaného v roce 1948 architektem Otakarem Novým zřejmě pod vlivem baťovského zlínského komplexu, roku 1954 ale rozčleněného na krajské ústavy a specializovaná pracoviště: Státní typizační ústav (STÚ), Státní ústav regionálního plánování (TERPLAN, na Slovensku URBION od roku 1956) a Státní ústav rekonstrukcí památkových měst a objektů (SÚRPMO), a postupně přibývajících další. Tyto ústavy se zabývaly vedle projekční činnosti také aplikovaným výzkumem odpovídajícím jejich zaměření. Čistě výzkumnou organizací byl Výzkumný ústav výstavby a architektury (VÚVA, 1954) Pro potřeby kolektivizace zemědělské výroby vznikl v roce 1958 Agroprojekt, zabývající se typizací a projektováním zemědělských objektů a areálů. Tato pracoviště měla sehrát významnou úlohu ve fordovském systému výrobní linky plánování a výstavby pro následující období, kdy se výstavba měst a urbanizační přeměna venkova měly stát prioritou rozvoje socialistického státu.

Druhá polovina padesátých let tak přináší oživení v urbanistické teorii i v praxi územního plánování, tentokrát ale již v prostředí státem kontrolovaných ústavů. Komunistická strana a vláda se rozhodují „vyřešit bytovou otázku“ – nejprve v termínu do roku 1965, pak do stále pozdějších termínů. V souladu s principy socialistické společnosti měl být napříště zajišťován rovný standard bydlení pro všechny, bez ohledu na to, zda ve městě či na venkově: plošný a vybavenostní standard vlastního bytu přiměřený velikosti domácnosti, ale také dostupnost základního občanského

vybavení, napojení na technickou infrastrukturu a dostupnost veřejné dopravy. Územní plánování v součinnosti s národohospodářským „oblastním“ plánováním mělo zajistit, že bytová výstavba bude umístována v blízkosti pracovišť. Celý vznikající systém komplexní bytové výstavby (KBV) byl ve svých počátcích zcela v režii státu. Aby se zajistila co nejušpornější řešení, bylo pro KBV nutno stanovit finanční normativy v podobě technickohospodářských ukazatelů (THU), které byly postupem času stále prohlubovány a zdokonalovány, někdy až do úplné absurdity.

Pro uskutečnění cíle „vyřešit bytovou otázku“ se hledá a posléze nalézá vhodné řešení v podobě výstavby sídlišť za použití montáže převážně celostěnových železobetonových prefabrikátů. Takto „zprůmyslněné“ stavebnictví bylo schopno fungovat téměř po celý rok bez sezónních přestávek a nevyžadovalo odborné stavařské profese, které během válečného a poválečného útlumu stavění prakticky přestaly existovat. Panely se vyráběly „pod střechou“ ve velkých panelárnách a převážely se na stále větší vzdálenosti na staveniště, kde se pouze montovaly. Ne náhodou vznikla první masově aplikovaná stavebnice panelových prvků G-57 ve Zlíně (tehdy Gottwaldově) poznamenaném tradicí baťovské typizace a prefabrikace, a prvním sídlišťem, kde byly panely uplatněny, byla tamější Bartošova čtvrť (architekt Bohumír Kula, od 1958). Přísná prvková a objemová (na Slovensku objektová) typizace zajišťovala jednoduchost a velkou opakovatelnost ve výrobě, ale velmi svazovala prostorové řešení i architektonický výraz domů. Staveniště musela být prostorná a rovinatá a tvary domů v podobě jednoduchých hranolů, aby byla montáž co nejjednodušší. Proměna od nadebných eklektizujících fasád k fádňím rastrům panelů a od klasicizujících prostorových kompozic k řádkové zástavbě přezdívané „prší“ byla ideologicky podpořena kritikou „zdobnictví a zbytečnosti v architektuře“, pronesenou sovětským vládcem Nikitou Chruščovem v roce 1954. Výsledná podoba panelových domů a sídlišť postavených v režimu KBV na řadu desetiletí předurčila nově vznikající obytné prostředí v celé republice.

Zákon č. 84/1958 Sb., o územním plánování přináší (jako zatím jediná z československých resp. českých a slovenských zákonných úprav územního plánování) definici disciplíny: „Územní plánování je soustavnou činností, která v souladu s úkoly a záměry národohospodářského plánování a na základě průzkumů přírodních, demografických, kulturních, ekonomických a technických podmínek řeší uspořádání daného území tak, aby byl vytvořen organický a dalšího rozvoje schopný celek, zabezpečen vzájemným soulad všech územních prvků a společenských zájmů a tím i předpoklady pro harmonické uspokojování požadavků obyvatel na práci, bydlení, kulturu a zotavení.“¹⁴ Vyžaduje se tedy soulad, nikoliv jednoznačné podřízení národohospodářskému. Přesto jsou hlavními zmiňovanými podklady „výhledové plány hospodářského a kulturního rozvoje jednotlivých oblastí, vypracované v rámci státního plánu rozvoje národního hospodářství, jakož i perspektivní studie a rozborů orgánů hospodářského plánování“.¹⁵ Spektrum územních plánů je poprvé doplněno o nadmístní úroveň plánů rajonů, vypracovávaných „pro předem určená hospodářsky a kulturně významná zájmová území [...], pro která je třeba k uskutečnění důležitých investic nebo jiných plánovaných opatření stanovit dlouhodobé zásady a podmínky jejich soustavné výstavby nebo přestavby“.¹⁶ Pořizování všech územních plánů kromě zemědělských sídlišť je svěřeno krajským národním výborům.

Uvolňování ideologických dogmat umožnilo i zásadnější architektonickou kritiku: „Docházda k porušení chápání architektury jako komplexního prejavu techniky, ekonomie a výtvarnej kultúry diela, stáva sa architektonická tvorba záležitosťou vzorcov, dogmát, ornamentu a fingovaného ‚žehumanizmu‘“¹⁷ Průlomem, který zásadně ovlivní architekturu šedesátých let, se stal úspěch československého pavilónu na světové výstavě v Bruselu v roce 1958. Padly poslední ideologické zábrany z dob sorely a vytvořil se prostor pro tvůrčí experimenty, i když stále pod kuratelou státu a politické věrchušky.

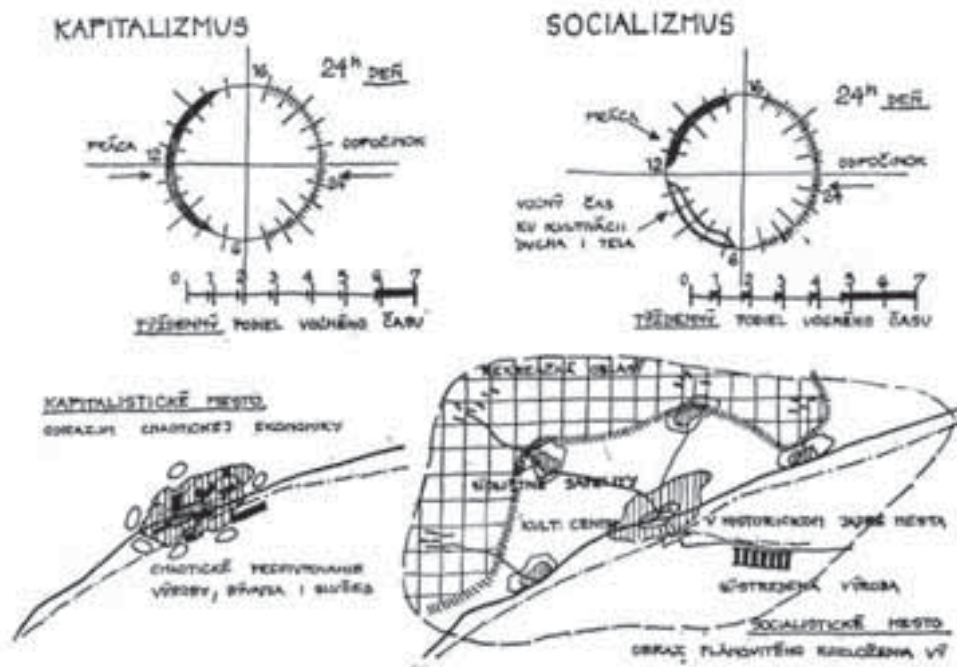
„Zlatá“ šedesátá

Do šedesátých let vstupovalo Československo pod novým názvem, deklarujícím republiku jako socialistickou, ale záhy nato také v hluboké hospodářské recesi, která byla jednou z předzvěstí prohry sovětského bloku v ekonomické soutěži se Západem. Bipolární svět byl roku 1961 a 1962 znovu v bezprostředním nebezpečí světové války díky berlínské a kubánské krizi. Všechny tyto nepříznivé okolnosti pozdržely nastoupenou politiku rozvoje měst a prodloužily bídu československého venkova, který se stále ještě nevzpamatoval ze šoku kolektivizace. Politické poměry ale umožnily uskutečnění prvního a nadlouho jediného pokusu o zpětnou vazbu k politice bydlení – celostátní diskusi o bydlení v roce 1960.^{18, 19} Výsledky diskuse byly částečně využity pro částečné zlepšení standardu

SKICA Z ROKU 1948. SOUDOBÁ PŘEDSTAVA O „DIALEKTICKÉM“ VÝVOJI OSÍDLĚNÍ V NÁVAZNOSTI NA KAPITALISTICKOU A SOCIALISTICKOU STRUKTURU VÝROBNÍCH PROSTŘEDKŮ

SKETCH FROM 1948. CONTEMPORARY VISION OF THE "DIALECTIC" EVOLUTION OF SETTLEMENT PATTERN ACCORDING TO THE CAPITALIST AND SOCIALIST OWNERSHIP OF THE MEANS OF PRODUCTION

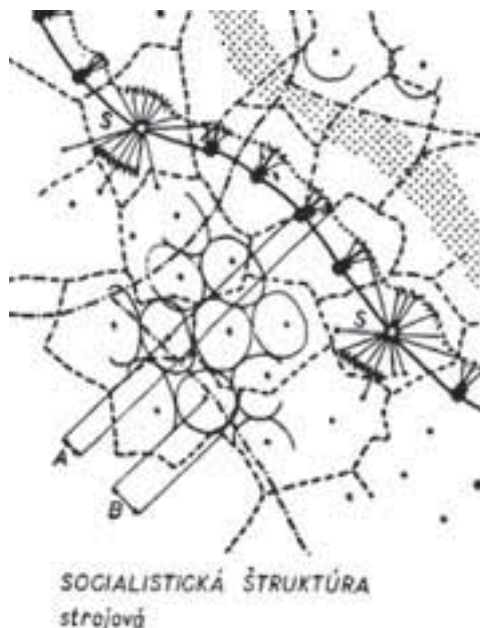
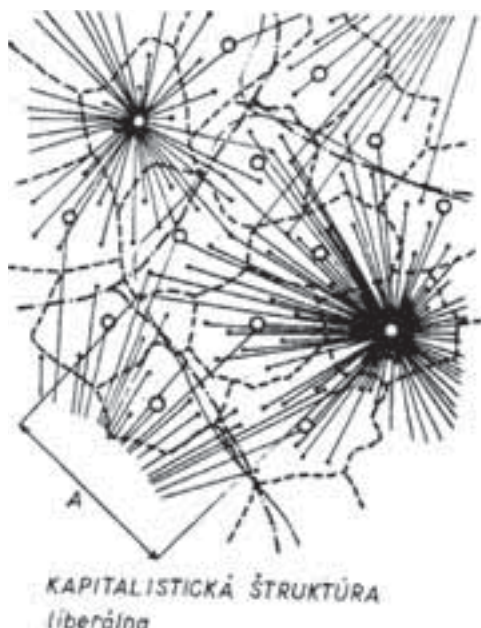
Zdroj Source: HRUŠKA, Emanuel: Vývoj stavby miest. Bratislava, SAV 1961

bytů a inovaci panelových typů, nemohly ale odstranit monopolní postavení stavebních organizací, které bylo hlavní překážkou pro výraznější kvalitativní zlepšení.

Průlom územního plánování do regionální úrovně podpořený zákonem č. 84/1958 byl součástí snahy řídit rozvoj celých sídelních soustav alokací nejen průmyslu, ale i dalších pracovních míst, bydlení, vybavení a služeb. Po celá šedesátá léta probíhají práce na koncepci osídlení v Československu, zastřešované brněnským pracovištěm VÚVA vedeným Vladimírem Matouškem. Na Slovensku se o novou syntézu mezi městem a venkovem snaží Emanuel Hruška konceptem organického regionu, vzdálenou odezvou učení Patricka Geddesa z začátku 20. století, s aplikací na prostor Banská Bystrica – Zvolen.²⁰ Pro racionalizaci sídelního systému byla využita upravená teorie centrálních míst Waltera Christallera z roku 1933.²¹ Její podstatou je spontánní vznik a existence hierarchické soustavy obslužných center, s různými spádovými územími pro různé druhy služeb. Československá aplikace do tzv. střediskové soustavy osídlení (obdobné systémy dodnes používá Německo a Rakousko) z roku 1967 rozeznávala tři stupně středisek a jim odpovídající seznamy druhů občanského vybavení. Rubem československé střediskové soustavy byla existence tzv. nestřediskových sídel, jejichž výhled nebyl jednoznačně definován a která neměla být nadále vybavována, takže se v nich neměla připouštět ani nová individuální výstavba. Teprve postupně se tento nesmírně tvrdý regulativ postupně „změkčoval“ vznikem kategorií tzv. nestřediskových sídel trvalého významu a postupně i dalších.

Nově umožněný přístup ke světové odborné literatuře a občasně výjezdy vybraných architektů do zahraničí zpřístupňují československým urbanistům dění za Železnou oponou, a ti velmi rychle tyto inspirační zdroje vstřebávají. V celkově optimistickém ovzduší druhé poloviny šedesátých let se rodí experimentální studie stotisícového satelitního sídliště – velkoměsta Etarea od Gorazda Čelechovského (1967), která má blízko k soudobým projektům japonských metabolistů a předjímá i ekologické koncepty uzavřených okruhů přírodních zdrojů. Bohuslav Fuchs publikuje svoji práci *Nové zónování*²², která s využitím principu obytného okrsku Clarence Perryho z dvacátých let překonává koncept funkční zóny ve prospěch komplexně vybavených hierarchických celků: „Termín zóna doposud v urbanismu užívaný, představoval spíše členění celého městského území podle jeho charakteru: to je zóna obytnou, zóny služeb, zónu výrobní, rekreační a podobně. V našem případě jde o nové zónování, které se bude vztahovat na dnešní městské jednotky jako městské centrum, jednotlivé smíšené nebo obytné čtvrti, satelity, trabanty a podobně, budou-li tyto ovšem tak přeorganizovány, aby vytvořily zóny podle nového vzoru.“²³

**SCHÉMA KAPITALISTICKÉHO /
INDUSTRIÁLNIHO
A SOCIALISTICKÉHO OSÍDLENÍ**

A COMPARATIVE CHART OF
CAPITALIST / INDUSTRIAL AND
SOCIALIST SETTLEMENT PATTERNS

Zdroj Source: HRUŠKA, Emanuel: Mesto
v budúcnosti. Martin, Osveta 1957

Vznikají soutěžní návrhy a studie celých „nových měst“. Mezinárodní soutěže na stotisícovou Petržalku v Bratislavě v roce 1965 se zúčastnilo 85 architektonických týmů z celého světa.²⁴ Rozpracovaný vítězný návrh ze soutěže na Jižní Město v Praze (1968, architekti Jiří Lasovský a Jan Krásný) uplatňuje tentýž princip obslužnosti jako anglické nové město Milton Keynes z téhož roku. V projektových ústavěch vznikají urbanisticky kvalitní projekty sídlišť: Lesná v Brně s patrnou inspirací severským urbanismem (architekti František Zounek a Viktor Rudiš, od 1960), Karlova Ves v Bratislavě (architekt Stanislav Talaš, od 1963), Ďáblice v Praze jako pokus uvolnit se ze svěrací kazajky panelové typizace (architekt Viktor Tuček, od 1968).

Realizace těchto „nových měst“, která spadá až do období normalizace, má někdy s původními koncepty jen málo společného. Systém KBV, který byl v druhé polovině padesátých let vytvořen pro jednotlivá sídlišť, aby jim zabezpečil základní standard vybavení, se ukázal jako zcela neadekvátní pro stotisícové sídelní celky sedmdesátých let: na Jižním Městě se nepodařilo postavit ani jednu střední školu. Jiří Kroha, jeden z nejvýznamnějších představitelů architektury v ideologických rámcích komunismu, sebekriticky uznává: „Naše města vzrostla sice o řadu bytových čtvrtí, kolonií a sídlišť [...], ale nová sídlišť zdaleka se nestala příkladnými sférami humanismu socialistického způsobu života. Nejen pro nedostatky materiálního provedení, ale více pro vulgární zeschematizování životního slohu, pro nezáměr o kulturně psychologickou problematiku soukromého a veřejného života a o koncepci specificky nového utváření soukromých a veřejných prostorů socialistického humanismu ...“²⁵ Z jiného úhlu pohledu zaznívá neméně kritický hlas Emanuela Hrušky „Je problém nového životního prostredia skutočne len otázkou formy? Nedostali sme sa azda do slepej uličky formálneho hľadania? Nie je podstata niekde inde – nie vo vymýšľaní tvarov, ale v hľadaní organizácie života v tomto spoločenskom útvere, teda v prevádzke mesta? Nemali by nám architektom -urbanistom teraz pomôcť skôr znalci organizácie spoločenských vzťahov v sídle, t.j. ekonómovia, sociológovia [...] a last not least vlastní obyvatelia, aby nám projektantom povedali svoje želania na optimálny spôsob života v sídelnom útvere?“²⁶ Pozdžji se ozývá i kritika architektů-urbanistů vůči Svazu architektů pro jeho přezírání územního plánování.²⁷

Propast mezi proklamovanou ambicí státu zajistit všem kvalitní životní prostředí a bydlení v něm a jeho omezenými možnostmi tuto ambici naplnit způsobila první trhliny v dosud monolitním patriarchálním systému přidělování. Vedle státní (tzv. komunální) výstavby se začíná rozvíjet družstevní výstavba a tzv. individuální výstavba rodinných domů, obojí dotované státem. Tyto formy, původně koncipované jako jakýsi doplňkový „nadstandard“, založený na rádobě svépomoci, ve skutečnosti ale na šedé ekonomice melouchářů, se postupně stanou hlavní formou řešení bytového problému pro většinu Čechů a Slováků.

Federalizací roku 1968 se sice územní plánování, výstavba a stavebnictví dostávají do sféry národních republik, ale zákony zůstávají federální a nad investicemi a technickou politikou bdí federální ministerstvo. Na Slovensku se významně posilují nebo i nově vznikají instituce a výzkumná pracoviště, které odpovídají pražským ústavům, jako URBION, Študijný a projektový typizačný ústav (ŠPTÚ), Centrum urbanizmu a architektury (CUA). Velký impuls představuje federalizace také pro rozvoj Bratislavy jako hlavního města Slovenska. Úroveň urbanistických řešení z této doby ale novému metropolitnímu postavení sotva odpovídá.

Celé poválečné období až do sovětské okupace lze ve stručnosti charakterizovat jako propast mezi urbanistickými teoriemi a vizemi, které si i pod nánosy ideologie mnohdy uchovaly kvalitu a kontinuitu s předválečnou avantgardou, a devastujícím primitivismem v jejich realizaci.

Způsob plánování měst se ale ve své základní doktríně nelišil od vývoje, kterým procházel západní svět. Víru v moc technologie, racionální expertízy, kterou ovládá právě plánovač, sdílel Západ i Východ.²⁸ V tomto ohledu se státně paternalistické plánování v Československu nelišilo od soudobého keynesiánského plánování v západní Evropě.

Normalizace

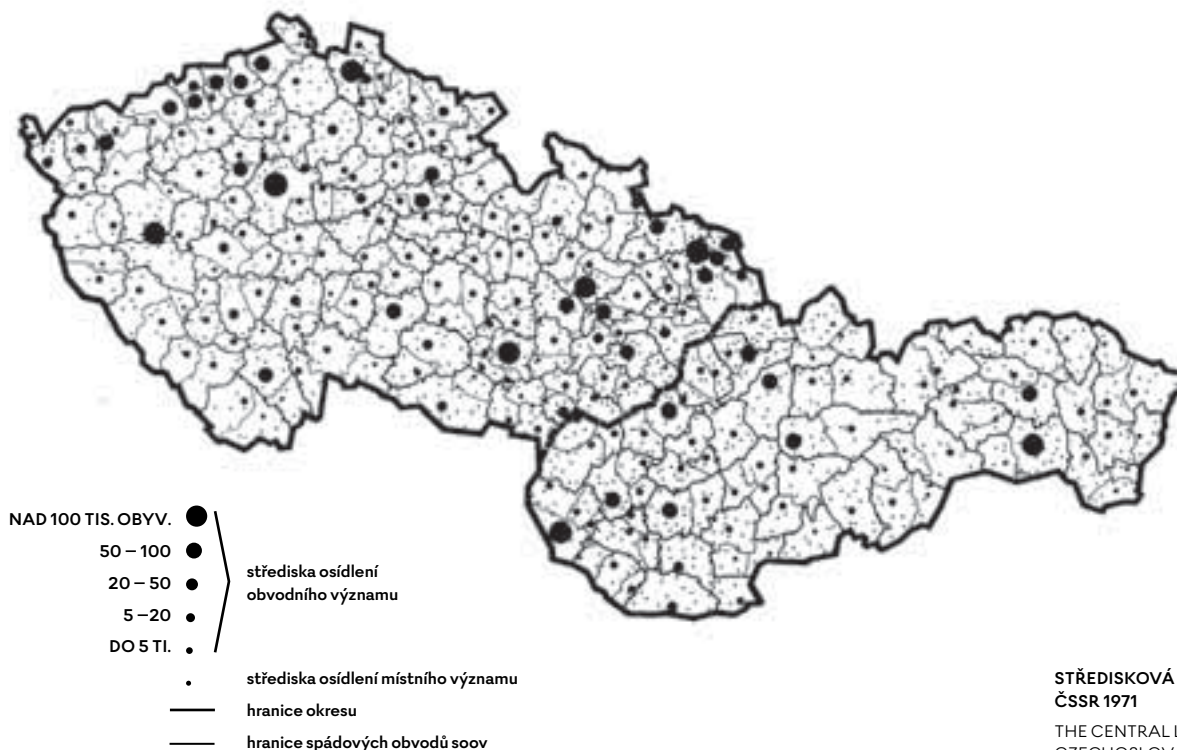
Takzvaná normalizace po okupaci sovětskými vojsky hledá a nachází prostředek k pacifikaci širokých vrstev obyvatel v masové panelákové bytové výstavbě ve městech a štedré podpoře výstavby rodinných domů na venkově. V sedmdesátých letech tak dosahuje intenzita bytové výstavby v obou částech federace absolutního historického rekordu. Honba za plánovanými počty bytů je na úkor kvality návrhu i realizace. Státní expertiza, která měla hlídat kvalitu plánovací a projektové přípravy, se stává úřadem, který od stolu navyšuje hladinu zástavby, aby dosáhl nadekretovaných 400 obyvatel/ha. Z panelů už se stavějí nejen byty, pro které byly stavební soustavy původně určeny, ale i mateřské školy, jesle, zdravotní střediska. Stavby, které z nějakého důvodu nelze z panelů poskládat, se buď vůbec nerealizují, nebo se za ostatní výstavbou opožďují o dlouhá léta.

Legendární „Husákovy 2+kk“ se stává symbolem doby, ale ve skutečnosti ještě větší stavební objemy nežli panelový „domostroj“ realizuje šedá ekonomika svépomocné výstavby rodinných domků. Venkov zažívá stavební horečku, jejímž výsledkem je totální přestavba vesnic, kde většina stavebního fondu je nahrazena variantami několika různých typů domů inspirovaných městským stavitelstvím předchozích etap; na Slovensku se hodně využívají typová řešení domků z dílny ŠPTÚ. Zejména v Čechách a na Moravě zároveň dochází k masivní přeměně starých selských usedlostí na rekreační chalupy.

Zkušenosti z aplikace střediskové soustavy osídlení vedou k jejímu dalšímu změkčování a doplňování. Pro zázemí velkých měst v české části federace je v roce 1976 zaveden komplement střediskové soustavy v podobě tzv. sídelních regionálních aglomerací s jádry krajských měst a městských regionů; na Slovensku jsou ekvivalentem metropolitní a velkoměstské regiony. Tyto prostory a významné přírodní celky jsou prioritními územími pro pořízení územních plánů rajonů či později velkých územních celků.

Prvky politického uvolnění i systémového inženýrství šedesátých let přetrvávají ve stavebním zákoně číslo 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu. Územní plánování je v zákoně proklamováno jako rovnocenný partner národohospodářského plánování, není tedy nadále pouhým „průmětem“ národohospodářského plánování do fyzického prostředí. Systematika nástrojů územního plánování je založena na kombinaci územní úrovně působnosti – velké územní celky, sídelní útvary a zóny – a časového horizontu platnosti – prognóza, plán a projekt. Zcela v souladu se světovým děním této doby zákon poprvé zakotvuje účast veřejnosti při pořizování nástrojů územního plánování. Realita naplňování těchto postulátů zákona se ale v prostředí normalizačního ticha ale od jeho dikce velmi odlišuje.

Obrovské objemy nové výstavby vyžadují odpovídající plochy, zpočátku především „na zelené louce“. Ty naštěstí zajistilo územní plánování již v šedesátých letech, ale zásoby stavebních pozemků se začínají povážlivě tenčit a zpřísněná ochrana zemědělského půdního fondu podle zákona č. 53/1966 Sb. v některých místech prakticky blokuje další extenzivní rozvoj. Zároveň se stále naléhavěji projevují důsledky dlouhodobé neúdržby domů z předválečného období. Jako řešení se nabízí asanační přestavba zanedbaných čtvrtí. Ztráta spojení s vyspělým světem ale vede k stejné chybným „tvrdým“ postupům, jaké volila severoamerická a západoevropská města již v padesátých a šedesátých letech, v československých podmínkách navíc umocněných rigidností panelových stavebních soustav. Karel Löbl, český ministr výstavby a techniky, k tomu v roce 1976

STŘEDISKOVÁ SOUSTAVA OSÍDLENÍ ČSSR 1971

THE CENTRAL LOCALITIES SYSTEM IN CZECHOSLOVAKIA FROM 1971

Zdroj Source: MATOUŠEK, Vladimír: Dosavadní vývoj a tendence rozvoje sídel v ČSSR. Brno, VÚVA 1986

uvádí: „[...] architekti spolu se stavební výrobou jsou povoláni řešit i konfliktní střety mezi dochovanou a novou zástavbou. Je třeba vycházet z toho, že rehabilitací životního prostředí v historickém fondu nevracíme jen smysl tomuto historickému fondu, ale vytváříme velmi užitečnou alternativu životního způsobu, který se v současné době formuje v prostředí okrajových sídlišť.“²⁹ Přes mediální propagandistickou masáž ve prospěch přestavby starých částí měst narážejí necitlivé vstupy do historického prostředí na odpor občanů, a co bylo asi důležitější, stavebních organizací. Řada devastujících záměrů tak zůstává naštěstí jen na papíře.

Přechod do osmdesátých let lze charakterizovat jako „unavenou“ normalizaci. Postupně sílí kritika devastace životního prostředí, a to jak přírodního, zejména zhoršujícího se znečišťování ovzduší spalováním stále méně hodnotných paliv, tak i urbánního, spočívající v upadajících centrech a jednotvárnosti a humpoláctví sídlištní zástavby. I pod nánosy dobových optimistických schůzových frází a ideologických blábolů již během sedmdesátých let prosakuje pocit, že je něco v nepořádku. Konference znormalizovaného Svazu architektů doporučuje: „Vytvářet takové prostředí, které bude napomáhat k rozvoji socialistického způsobu života, výrobních sil na bázi vědeckotechnického pokroku a které bude podporovat stále plnější využívání bohatství kultury i přírodních krás ve prospěch zdravého, kulturního a tvořivého života našeho lidu. V této souvislosti dbát na udržení ekologických i kulturních hodnot krajiny a tvůrčím způsobem ji formovat pro nové úkoly společenského rozvoje.“³⁰ „Architekt aj urbanista v tomto procese celospoločenskej tvorby architektúry a ľudských sídiel zohrávajú úlohu katalyzátora, ktorý v architektúre a urbanizme upevňuje onen myšlienkový náboj posúvajúci architektúru a urbanizmus z polohy materiálnej základne aj do polohy spoločenského vedomia a ideologickej nadstavby spoločnosti.“³¹ Daleko otevřenější kritika zaznívá v odborném tisku na počátku osmdesátých let: „Hospodaření s územím a jeho zdroji se nestalo integrální součástí plánovitěho řešení rozvoje naší společnosti.“³²

Ekonomické zaostávání za Západem a vytracení příslibů komunismu do nedohledna vedlo ke stavu, kdy ideologie ztratila konkrétní obsah a stala se povinnou formou uvádějící do života poměrně široké spektrum potřeb a postojů. Řídit tuto vnitřně již značně diferenciovanou společnost metodami podobnými válečnému hospodaření se ukázalo čím dál více neudržitelné.³³ To se paradoxně objevuje i v oficiálních komentářích o dobovém urbanismu a jeho návaznosti na lidské potřeby. „Nedostatek obecného povědomí o žádoucích vlastnostech socialistických měst ukazuje

Původní krajina
u nás: pralesy do 12. století

Nástup kultivace – stepi
ve 12. stol. (pastviny)

Dokonalá kulturní step:
polnohospodářství –
drenážováním krovín, není
větrných zábran, začátek kulturní
pouště

Rekultivační pokusy:
zalesňování vrcholových poloh,
prokládání polí křovinými
a lesními pásy – mikroklimatická
sanace kulturní pouště

CHARAKTERISTICKÁ STADIA VÝVOJE ZEMĚDĚLSKÉ KRAJINY

THE CHARACTERISTIC EVOLUTION
STAGES OF THE AGRICULTURAL
LANDSCAPE

Zdroj Source: HRUŠKA, Emanuel:
Krajina a její soudobá urbanisace. Praha,
B. Pyšvejc 1946

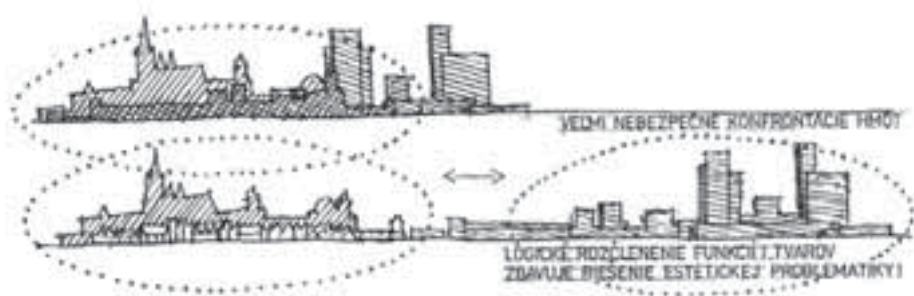
nejen na to, že představy o životních způsobech příslušníků vyspělé socialistické společnosti jsou značně neúplné, ale že mizivě je i ponětí o souvislostech s hmotným prostředím.³⁴

První reakcí na alarmující stav životního prostředí je prosazení monitoringu znečištění ovzduší v Registru emisních zdrojů znečištění ovzduší (REZZO) a zpoplatnění velkých zdrojů znečištění. Jako první v Evropě zavádí Československo do plánovací praxe síť územního systému ekologické stability (ÚSES). V českých zemích vznikají ekologická občanská sdružení, která se režimu jen částečně daří dostat pod kontrolu a ve kterých eskaluje nespokojenost občanů. Znečištění ovzduší se stává koncem osmdesátých let jedním z důvodů veřejných protestních vystoupení občanů například v Teplicích. Akce Urbanita se zase stává platformou pro kritiku bezduchosti a fádnosti prostředí sídlišť. Plán dvoukilometrového úseku pražského „základního komunikačního systému“ vedoucího parkem Stromovka vedl k masové mobilizaci občanů v létě roku 1989, které se spolupodílelo na pozdějším pádu režimu na podzim téhož roku.³⁵

Jestliže si urbanistická teorie v padesátých a především šedesátých letech uchovala alespoň zčásti evropskou souvislost, je pro teorii a uvažování o urbanismu za normalizace charakteristická stagnace „bezčasí“ a téměř úplná izolace od světového dění. V teorii i praxi urbanismu převládá šedý průměr; to skutečně inovativní a progresivní je spíše jejich pozitivní deviací.

Pro svět za železnou oponou byla krize sedmdesátých let výzvou pro hledání nových cest plánování měst: Dosavadní racionalistická a technokratická koncepce se štěpí do řady teoretických „škol“, usilujících o demokratizaci procesu (radical, bottom-up planning), cílenou pomoc ohroženým a znevýhodněným skupinám (advocacy planning), ale také hledajících adekvátní odpověď na výzvy globalizace a neoliberalismu.³⁶ Čeští a slovenští urbanisté se s těmito velkými tématy urbanismu a plánování měst v té době vůbec nesetkávali.

První profesní ořes tak zažila profese teprve v období perestrojky v druhé polovině osmdesátých let při projednávání zákona o státním podniku, který napříště měl být odpovědný za své (neztrátové) ekonomické hospodaření (dobově zvaný chozrasčot). Karel Vepřek píše: „Při sledování přestavbového procesu může vzniknout dojem, že jsou [...] sledovány výlučně otázky ekonomie, hospodárnosti, produktivity a zisku, z čehož vyplývá jisté nebezpečí v možném přehlížení a podcenění celospolečenské úlohy územního plánování, [...] což lze z jiného úhlu pohledu chápat jako vyvrcholení zhruba dvacetiletého procesu omezování nezastupitelné úlohy těchto disciplín (územní

HLEDÁNÍ MÍRY SYMBIÓZY STARÉ – NOVÉ

SEARCH FOR A SYMBIOSIS OF
"OLD – NEW"

Zdroj Source: KAVAN, Ján – TRNKUS,
Filip: Urbanistický priestor. Bratislava,
ALFA 1988

plánování, urbanismus, architektura) v celospolečenském rozhodovacím procesu. Postupující krize v účinnějším uplatnění architektury, urbanismu a územního plánování při tvorbě hmotného prostředí našich měst a krajiny se nepodařila zastavit.³⁷

Debata v odborných časopisech si zatím spíše jen okrajově připouštěla ztrátu někdejší zajištěné pozice urbanisty a profese územního plánování: „Vystává zde však nový fakt: zvýraznění podnikatelských prvků podnikové sféry a jejich přímá ekonomická závislost na samofinancování povede při zúžených skupinových zájmech k daleko většímu tlaku v hospodaření si ‚na vlastním písku‘. Jistě nechceme, aby tento tlak vedl k urbanistické destrukci. Máme neblahé zkušenosti se stavebním vývojem měst u počátku průmyslové revoluce a podnes se s důsledky ekonomického tlaku v území potýkáme.“³⁸ Ale zaznívají i závažnější otázky, které budou muset urbanisté napříště řešit: „Zde se nabízí pro úvahu o budoucí organizaci otázka: Je územně plánovací dokumentace zbožím?“³⁹

Polistopadová transformace

Začátek devadesátých let se nese ještě v duchu revolučního optimismu Občanského fóra. Otevírá se debata o zásadních profesních problémech. Benjamin Fragner takto komentuje třetí manifestaci hnutí URBANITA slovy: „Od první výstavy byla Urbanita vykročením ze stínu netolerance a totality zachvacující nejen stavbu měst, ale i život v nich. Příspěvky bezesporu přispěly k vyústění pokusů o navázání komunikace mezi architekty a veřejností, ale do značné míry i mezi komunitou architektů. Naznačily témata, jejichž potřebnost se v obecné míře začala přiznávat až později: otázky profesionální odpovědnosti za zásahy do prostředí a úskalí profesionální etiky.“⁴⁰

Takto pootevřená témata ale brzy přehlušila agenda ekonomické transformace. V reakci na zdiskreditované plánování doby socialismu sílí pochybnosti o tom, zda je jakékoliv plánování slučitelné s proklamovanými samoregulačními schopnostmi trhu a zda vlastně není jen byrokratickou překážkou uplatnění svobody jednotlivce. Velkou inspirací byla thatcherovská Velká Británie a její neoliberalní reformy, privatizace a deregulace pod heslem Odlehčit břemeno [regulace] („Lifting the Burden“). Hned v několika vydáních vyšla po Listopadu brožurka Friedricha von Hayeka z roku 1944,

v níž černobílé vidění světa nedokázalo rozeznat rozdíl mezi centrálním plánováním státu a plánováním měst a regionů.⁴¹

Velmi rychle před českými a slovenskými urbanisty-plánovači vyvstávají problémy, které se jejich západní kolegové učili chápat a řešit po celou generaci. Nepřipravenost územního plánování vyrovnat se s výzvami neoliberalismu, neokonzervatismu a postmodernismu přispěla k tomu, že radikální „nová pravice“ zpochybnila potřebnost jakékoliv společné akce směřující k veřejnému prospěchu, a tím podlomila axiomatický předpoklad, na němž byla celá dosavadní evropská tradice urbanistické plánovatelské teorie vybudována. Urbanismus měl podle kritiků být natolik spjat s ekonomikou a společností industrializační epochy, že není ve svých teoretických ani institucionálních základech s postmoderní a postindustriální společností kompatibilní.⁴² „Plánování je viděno jako nekonzistentní s fundamentálními cíli období po komunismu: vybudovat tržní ekonomiku osvobozenou od vlivu veřejného sektoru. Ve svém entusiasmu pro tržní ekonomiku současní politici vůdci zkoušejí odinstalovat všechny formy regulací [...]. Komplexní městské plánování je jedním z cílů tohoto ‚dekomunizačního‘ procesu.“⁴³

Skutečné dopady neoliberalismu na československé územní plánování nebyly zdaleka tak razantní, jako tomu bylo například v Polsku, Rumunsku či Bulharsku. Česká i Slovenská republika nakonec zvolily cestu postupných kroků k redefinici úlohy a cílů územního plánování, při zachování kontinuity jeho činnosti.

První principiální změnou vnějšího prostředí, v němž územní plánování působí, bylo znovunabytí suverenity obcí a jejich demokraticky zvolených představitelů při plánování a rozhodování o změnách v území. Vůbec se nepotvrdily obavy, že zastupitelstva odmítnou financovat pořízení územních plánů a přenechají rozvoj sídel tržním mechanismům: obce naopak pochopily, že územní plánování v jejich působnosti je důležitým nástrojem pro dosažení jejich rozvojových cílů a priorit. Současně s obnovou obecního zřízení v roce 1990 zanikly krajské národní výbory a s nimi i tzv. oblastní plánování jako nástroj regionální politiky státu. Většina pravomocí krajů týkajících se územního plánování přešla na okresy. Po nějaký čas se zdálo, že se záběr územního plánování vrátí tam, kde byl po roce 1949, tedy že zanikne regionální úroveň plánů.

Československo se roku 1993 rozdělilo na dva státy a tímto rozdělením se začalo oddělovat institucionální prostředí urbanistické a plánovací činnosti. Problémy, které řeší urbanisté-plánovači a jimž čelí města a regiony v obou republikách, jsou i nadále velmi podobné.

Dalekosáhlé důsledky pro plánování a rozvoj sídel mělo odstátňování, restituce a privatizace. Systém územního plánování ztratil oporu v národohospodářském plánování, ale nenacházel ji u nově vznikajícího soukromého podnikatelského sektoru. Vlastnictví pozemků se stalo určujícím limitem pro jakékoliv plánování změn v jejich využití.^{44,45} Urbanisté-plánovatelé se stali po privatizaci a následném rozpadu projektových ústavů soukromými podnikateli autorizovanými ke své činnosti komorami architektů. Spolu se zrušením oborů urbanismu na fakultách architektury to zastavilo dosavadní proces profesionální přípravy odborníků pro urbanismus-plánování, na němž se podílely jak školy, tak i velké, profesně všestranně vybavené projektové ústavy, kam absolventi nastupovali. Nyní přicházeli absolventi škol do povětšiny malých soukromých urbanistických kanceláří, kde se nemohli seznámit s celým spektrem profesí a problematik souvisejících s plánováním měst a regionů.

Z dlouhodobého odstupu významná změna nastala zrušením výzkumných odborných pracovišť zaměřených na urbanismus a plánování měst a regionů. Proklamovaný přesun jejich činnosti na vysokoškolská pracoviště se uskutečnil jen na Slovensku díky Tiboru Alexy, Jánovi Kavanovi, Rudolfu Šteisovi a dalším osobnostem přítomným na bratislavské technice v kritickém období devadesátých let. V Česku úsilí sociologa Jiřího Musila založit v Praze středoevropské pracoviště zabývající se výzkumem měst narazilo na nevhodné politické reprezentace první poloviny devadesátých let. Stav izolace od vývoje teorie i praxe urbanismu a plánování započatý normalizací tak pokračuje přinejmenším i v devadesátých letech. Pro řadu mladých urbanistů jsou nejnovějšími urbanistickými teoriemi práce Jane Jacobsové, Christophera Alexandera a Kevina Lynche. O teoriích komunikativního plánování Johna Forestera, Patsy Healey a Jean Hillier o prostoru toků Manuela Castellse či o postmodernistickém plánování spojeném se jmény Leonie Sandercock a Edward Soja se zřejmě nedovědí.

Trvalo přinejmenším celé desetiletí, než se činnost územního i nově zaváděného strategického plánování alespoň částečně stabilizovala a přestala být předmětem pochybností o jejím smyslu. Významnou roli ve prospěch plánování sehrála příprava a posléze vstup obou republik do EU.⁴⁶ Pro územní plánování to znamenalo vznik národních politik respektive koncepcí územního rozvoje

v obou republikách, obnovu plánování regionů a zavedení hodnocení vlivů na životní prostředí (EIA, SEA). Další desetiletí ale trvalo, než se plánování měst dostalo do veřejných debat, než si veřejnost začala uvědomovat jeho význam a než se plánování rozvoje měst začalo dostávat mezi komunální volební témata.

Po demontáži státního paternalismu a centrálního národohospodářského plánování se urbanismu- plánování nepodařilo vytvořit si všeobecně přijímanou misi vyjadřující poslání této činnosti a její postavení ve společnosti. Vize strategického plánování měst a regionů jsou povětšinou povšechné a nejsou veřejností sdílené: většinou je veřejnost ani nezná. Nemohou tudíž být pevným základem pro vytváření všeobecně sdílených koncepcí v územním plánování.⁴⁷ Urbanisté vytvářející plány bez jasné koncepce manévrují mezi střetávajícími se zájmy v území. Jejich postavení živnostnických dodavatelů plánů je činí závislými na vůli klienta, jehož představují úředníci a pověřeni zastupitelé, a ti bývají propojeni s některými „zájemníky“ (stakeholders) v území.

Vlastně neexistuje ani jasně vyhraněná profese urbanisty-plánovače, se svojí profesionální identitou, profesní doktrínou⁴⁸ a etickým kodexem. Namísto toho do urbanistické plánovací činnosti vstupuje z různých směrů několik profesí s vlastními profesními doktrínami, principy a slovníkem: architekti, geografové, sociologové, krajináři, ekologové, ekonomové.⁴⁹ To zajisté souvisí s faktem, že po dlouhou dobu neexistoval na vysokých školách specializovaný obor, který by odborníky pro plánování měst a regionů připravoval. Na Slovensku trval tento stav od listopadového převratu bezmála dvacet let, v Česku ještě déle.

Protože neexistuje shoda o poslání a roli plánování a chybí i profesionální identifikace a etika urbanistů-plánovačů (na rozdíl od většiny evropských zemí nemá profese urbanisty-plánovače na Slovensku ani v Česku svůj vlastní etický kodex), agenda plánování se redukuje na naplňování formálních požadavků a předpisů. Podle Černého „forma vítězí nad obsahem, nástroj nad cílem, technika nad tvořivostí“.⁵⁰ Urbanisté-plánovači se snaží především vyhovět přáním zadavatele jako reprezentanta moci. Výsledkem jsou selhání urbanismu a územního plánování, se kterými se každodenně setkáváme: chaotická suburbanizace, veřejná prostranství řešená pouze z hlediska automobilové dopravy, špatná dostupnost občanského vybavení v nově plánovaných obytných částech.

**VÝSTAVBA A PŘESTAVBA
BRATISLAVY**

THE DEVELOPMENT AND RENEWAL
OF BRATISLAVA

Zdroj Source: HRUŠKA, Emanuel: Vývoj
stavby miest. Bratislava, SAV 1961

1 ŽÁK, Ladislav: Česká krajina po roce 1945. In: *Architekt* 46, 1948, s. 147 – 155.

2 HRUŠKA, Emanuel: Krajina a její soudobá urbanisace. Praha, B. Pyšveje 1946, s. 6 – 7.

3 ŠVÁCHA, Rostislav: Architektura čtyřicátých let. In: *Dějiny českého výtvarného umění 1938/1958*, V. Eds. Marie Platovská – Rostislav Švácha. Praha, Academia 2005, s. 31 – 73.

4 DOSTALÍK, Jan: Organická modernita. Ekologicky šetrné tendence v československém urbanismu a územním plánování (1918 – 1968). Brno, MUNI Press 2015, s. 105.

5 ŽÁK, Ladislav: Otázky krajinného plánování. In: *Architekt* 47, 1949, s. 189 – 197.

6 SEMRÁD, S.: O současném stavu architektury a urbanismu. In: *Architekt* SIA, XLIV, 1946, s. 1 – 2.

7 HRUŠKA, Emanuel: 1946, s. 81 – 82 a 99.

8 OPLATEK, Otakar – JEZEK, Josef: Úvahy o prostorovém plánování I. O základních principech. Praha, Vydavatelstvo architektury ČSR, 1946, s. 12.

9 JETEL, Václav: Plánování ČSR. In: *Architekt* SIA 44, 1946, s. 3 – 4.

10 MACHOŇ, Ladislav: Zapojení architekta do plánování země České. In: *Architektura* ČSR 5, 1946, s. 14 – 16.

11 VOŽENÍLEK, Jiří: Urbanismus a hospodářské plánování. In: *Architektura* ČSR 8, 1949, 1, s. 50 – 52.

12 NOVÝ, Otakar – VOREL, Čeněk: Poruba po deseti letech. In: *Architektura* ČSSR 21, 1962, 10, s. 648 – 658.

13 OLŠÁKOVÁ, Doubravka: Stalinský plán přetvoření přírody v Československu. In: *Dějiny a současnost* 37, 2015, 2, s. 10 – 14; In: DOSTALÍK, Jan: 2015, s. 112.

14 § 1 odst. 1 zákona 84/1958 Sb.

15 § 3 odst. 1 zákona 84/1958 Sb.

16 § 5 odst. 1 zákona 84/1958 Sb.

17 GROSS, Kamil – KUSÝ, Martin: Deset let socialistického sektoru projekce na Slovensku. In: *Architektura* ČSR 17, 1958, 7, s. 250 – 252.

18 První celostátní diskuse o bydlení. Eds. Jiří Musil – Hana Poláčková. Brno, Výzkumný ústav výstavby a architektury 1962.

19 MUSIL, Jiří: Sociologie bydlení. Praha, Svoboda 1971.

20 HRUŠKA, Emanuel: Problémy současného urbanismu. Bratislava, SAV 1966.

21 CHRISTALLER, Walter: Die zentralen Orte in Süddeutschland. Jena, Gustav Fischer, 1933. Anglický překlad: Central Places in Southern Germany. Prentice Hall, 1966.

22 FUCHS, Bohuslav: Nové zónování: urbanistická tvorba životního prostředí z hlediska sídelního i krajinného. Praha, Academia 1967.

23 FUCHS, Bohuslav: 1967, s. 12.

24 HRUŠKA, Emanuel: 1966, s. 124.

25 KROHA, Jiří: Socialistická vazba městských sídel se životním prostředím. In: FUCHS, Bohuslav: 1967, s. 84 – 95.

26 HRUŠKA, Emanuel: 1966, s. 124 – 125.

27 Územní plánování: Stanovisko architektů-urbanistů k situaci v územním plánování. Bulletin Územní plánování. Praha, TERPLAN 1968.

28 SANYAL, Bishwaprya: Hybrid planning cultures: the search for global planning commons. In: *Comparative planning cultures*. Ed. Bishwaprya Sanyal. New York, Routledge 2005, s. 3 – 28.

29 LÖBL, Karel: Architektura výstavba životního prostředí. In: *Architektura* ČSR 25, 1976, 1, s. 3 – 8.

30 FSA ČSSR: Závěry a doporučení celostátní konference Federálního svazu architektů ČSSR. In: *Architektura* ČSR 36, 1979, 6, 272 s.

Teoretická sféra je determinována kapacitou vysokoškolských pracovišť a poptávkou převážně po aplikovaném výzkumu pro potřeby státních orgánů popřípadě územních celků. Malá pozornost je věnována teoretickému uchopení a zpracování řady témat spojených s probíhajícími celosvětovými změnami dopadajícími na města a krajinu, jako je globalizace, demografické stárnutí a klimatické změny. Přejímání konceptů přicházejících zvenčí, jako je spoluúčasť občanů na plánování, polycentrický rozvoj, kompaktní města či města krátkých vzdáleností, bez patřičného teoretického diskursu dostává podobu spíše prázdných, a proto snadno zneužitelných hesel. Pokusy o původní českou urbanistickou teorii navazují spíše na stavbu měst konce 19. století nežli na pozdější teoretiky a vycházejí převážně od architektů, kteří vnímají plánování měst jako „velkou architekturu“. V postmoderním prostředí diverzity hodnot a zájmů, ve světě rostoucích nejistot a rizik, působí jejich rigorózní soudy nepodložené vědeckými důkazy spíše jako manifesty.

Zdá se tedy, že přes celých sedmdesát let bouřlivých zvratů ve společnosti a ekonomice se praxe a chování urbanistů-plánovatelů nijak zásadně nezměnily: plní přání zadavatele, ať už jím je totalitní stát řízený komunistickou stranou nebo zastupitelé prosazující zájmy podnikatelů a developerů. Teoretické konceptuální uvažování o tom, co je účelem plánování a k čemu má území plán vlastně sloužit, bylo snad neefektivnější na počátku sledovaného období, i když lze namítnout, že koncepty prostorového / krajinného plánování z této doby byly vlastně vyústěním střetu modernismu předválečné levicové avantgardy se směsicí romantismu a totalitarismu, kterou prosazovala hitlerovská říše. Utváření právních rámců územního plánování si z těchto idejí oportunisticky vybralo to, co odpovídalo dobovým politickým potřebám.

Urbanistická teorie oživená ve druhé polovině padesátých let sice byla limitována politickými tabu, dokázala ale být v kontextu se soudobou Evropou. Zato normalizační „bezčasí“ izolovalo zejména českou teorii a výzkum a způsobilo, že velká témata sedmdesátých a osmdesátých let jako neomarxismus, neoliberalismus a postmodernismus, jakož i celkový posun zájmu urbanismu-plánování směrem ke společenským vědám nebyl reflektován. Disciplína urbanismu-plánování tak nebyla vůbec připravena na výzvy období po roce 1989 a praxe se s nimi jen obtížně vyrovnává. Absence společenskovedního rozměru v urbanistickém vzdělání a profesi poznamenává český i slovenský urbanismus a územní plánování dodnes.

Tento příspěvek vznikl za částečné finanční podpory projektu FŽP IGA 20154226 Etické principy v praxi českého územního plánování.

**PROF. ING. ARCH. KAREL MAIER, CSC.
ING. JAN ŠLEMR**

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ
UNIVERSITA V PRAZE
FAKULTA ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ
Kamýčká 129, 165 21 Praha 6
Česká republika

maier@fzp.czu.cz
slemr@fzp.czu.cz

31 HUŠŤÁK, Ján: K vývoju slovenskej architektúry a urbanizmu. In: *Architektúra ČSR* 38, 1979, 4, s. 154 – 158.

32 KOTAČKA, Lubomír: Urbanistické o územním plánování sídel a aglomerací. In: *Výstavba a architektura, Výzkumný ústav výstavby a architektury* 28, 1982, 5 – 6, s. 36 – 44.

33 PULLMANN, Michal: Úpadek a pád komunistických režimů ve střední a (jiho) východní Evropě. In: *Kolaps a regenerace: Cesty civilizací a kultur, minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*. Eds. Miroslav Bárta – Martin Kovář. Praha, Academia 2011, s. 555 – 572.

34 GOČÁR, Jiří – TOMAN, Josef: Architekt a ekonom k socialistickému stylu života. Praha, Nakladatelství Svoboda 1977, s. 239.

35 HORÁK, Martin: Úspěch i zklamání: Demokracie a veřejná politika v Praze 1990 – 2000. Univerzita Karlova v Praze. Přeloženo z anglického originálu *Governing post-communist city: Institutions and democratic development in Prague*. Toronto, University of Toronto Press 2014, s. 114 – 119.

36 SANYAL, Bishwaprya: 2005, s. 3 – 28.

37 VEPŘEK, Karel: Úloha územního plánování v současném období společenského vývoje. In: *Územní plánování a urbanismus* 16, 1989, 1, s. 5 – 6.

38 BARTOŇ, Miloš: Přestavba sídelní struktury a hospodářských mechanismů. In: *Územní plánování a urbanismus* 14, 1987, 6, s. 373 – 377.

39 CHRT, Jaroslav: Poznámky ke vztahům přestavby a územního plánování. In: *Územní plánování a urbanismus* 14, 1987, 6, s. 385.

40 FRAGNER, Benjamin: *Urbanita* 90. In: *Architektura* 49, 1990, 5 – 6, s. 126.

41 HAYEK, Friedrich August: *Cesta k otroctví*. Praha, Academia 1990; *HAYEK, Friedrich August: Cesta k nevolnictví*. Praha, Občanský institut 1991.

42 HALL, Peter – TEWDWR-JONES, Mark: *Urban and regional planning*, fifth edition. New York, Routledge 2011.

43 RUBENSTEIN, J. M. – UNGER B. L.: *Planning after the fall of communism in Czechoslovakia (Czech Republic)*. In: *Focus, American Geographical Society* 42, 1992, 4, s. 3.

44 SÝKORA, Luděk: *Changes in the internal spatial structure of post-communistic Prague*. In: *GeoJournal* 49, 1999, s. 79 – 89.

45 HAMMERSLEY, R. – WESTLAKE, T.: *Planning in Prague Region, Past, present and future*. In: *Cities* 13, 1996, 4, s. 247 – 256.

46 BLAŽEK, Jiří – VOZÁB, Jan: *Institutional, organizational and programming context for support of regional development in the Czech Republic: A critique*. In: *Czech geography at the dawn of the Millenium*. Eds. Dušan Drbohlav – Jan Kalvoda – Vít Voženilek. Česká geografická společnost 2004, s. 255 – 268.

47 BLAŽEK, Jiří – VOZÁB, Jan: 2004, s. 255 – 268.

48 FALUDI, Andreas: *Perspectives on planning doctrine*. In: *Built Environment*, 15, 1989, s. 57 – 64.

49 MAIER, Karel: *Changing planning in the Czech Republic*. In: *Spatial planning systems and practices in Europe*. London, Routledge 2010, s. 232 – 233.

50 ČERNÝ, Zdeněk: *GIS – dobrý sluha, ale špatný pán*. In: *Aktuality AUÚP* 81, 2010, s. 10 – 13.